

Maja DRAKIĆ-GRGUR*

PROMJENE U STAROSNOJ STRUKTURI STANOVNIŠTVA U CRNOJ GORI (u periodu 1991–2011. godine)

Sažetak: Predmet analize autorke u ovom radu je starosna struktura crnogorske populacije u periodu 1991–2011. godine, sa ciljem da se utvrdi da li crnogorsko stanovništvo u posljednje tri decenije karakteriše demografsko starenje koje je zahvatilo populaciju gotovo svih razvijenih zemalja, posebno zemalja Zapada. Analiza svih podataka ukazala je da starenje crnogorske populacije postaje posebno izraženo u posljednje dvije decenije, i to naročito u sjevernom regionu Crne Gore. To je u najvećoj mjeri rezultat niskih stopa nataliteta i smanjenog udjela djece i mladih u ukupnom stanovništvu, ali je dijelom i posljedica migratornih kretanja, prije svega u okviru crnogorske teritorije.

Ključne riječi: *stanovništvo, demografski trendovi, starenje, starosna struktura stanovništva, populacione piramide*

1. Uvod

Trendovi i promjene sa kojima se suočava globalni svijet na prelasku u novi milenijum karakteriše nekoliko dominantnih pravaca promjena, koji već sada mijenjaju u velikoj mjeri odnose u mnogim dimenzijama života ljudi i porodica. Demografske promjene uslovljene su kompleksnim odnosima i promjenama u mnogim dimenzijama ljudskog života i života planete — od ekonomskih, socijalnih, tehnoloških, do klimatskih, ekoloških i promjena u habitatu i ekosistemu u kome se odvija naš život.

Intenzitet demografskih promjena je već nekoliko decenija nametnuo demografsku dimenziju stvarnosti kao značajnu odrednicu prilikom donošenja

* Dr Maja Drakić-Grgur, vanredni profesor, Univerzitet Donja Gorica, UDG (Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis) / Institut za strateške studije i projekcije

odluka u svim sferama ljudskog života i demografski trendovi postali su predmet debata i diskusija u mnogim oblastima. Demografski megatrendovi sa kojima se suočava svijet na početku trećeg milenijuma nakon Hrista su brz rast svjetskog stanovništva, ali značajna neravnomjernost u regionalnoj distribuciji tog porasta, što dovodi do velikih migracionih pritisaka sa kojima se neki djelovi svijeta već suočavaju. Očekuje se enormni rast populacije u afričkim zemljama, iako danas azijske zemlje prednjače kada su u pitanju pokazatelji rasta stanovništva. Sve ovo ukazuje i na to da će odnos broja stanovnika na određenim kontinentima u budućnosti biti umnogome drugačiji. Odnos broja stanovnika koji naseljava urbana i ruralna područja takođe se drastično mijenjao u toku prethodnih decenija, i to na globalnom nivou, a evidentni su trendovi promjena u strukturi porodice kao osnovne ćelije ljudskog društva.¹

Iako svjetska populacija raste, karakterističan trend globalnih demografskih promjena je starenje stanovništva. Tako podaci ukazuju da će se udio stanovništva starijeg od 65 godina, na globalnom nivou, sa 8%, koliko je iznosio taj procenat u 2000. godini udvostručiti i narasti na 16% u 2050. godini. Medi-jana starosti će u istom periodu narasti na 38 sa 30 godina. Očekivano trajanje života raste, ne samo u najrazvijenijim zemljama, već u zemljama u razvoju.²

Centralno pitanje na kome je fundirana hipoteza ovog rada jeste da li demografski trendovi u Crnoj Gori idu ukorak sa globalnim demografskim trendovima. Hipoteza koja se ispituje: stanovništvo Crne Gore u posljednje tri decenije karakteriše intenzivno demografsko starenje, kao i većinu razvijenih zemalja globalnog svijeta. Postavljena hipoteza se u radu testira kroz empirijsku analizu indikatora demografske starosti crnogorske populacije u periodu 1991–2011. godine. Cilj analize je i da se identifikuju osnovni trendovi u pogledu starosne strukture stanovništva u Crnoj Gori i ukaže na neke potencijalne uzroke i posljedice uočenih trendova. Pošto je autorka bila dio tima koji je tokom 2012. godine radio na istraživačkoj studiji „Projekcije stanovništva Crne Gore do 2060. godine sa strukturnom analizom stanovništva Crne Gore”, a koju je za potrebe Zavoda za statistiku Crne Gore — MONSTAT-a uradio istraživački tim Instituta za strateške studije i projekcije, jedan dio nalaza istraživanja se podudara sa rezultatima i nalazima navedene studije.

Starosna struktura stanovništva jedan je od najznačajnijih demografskih indikatora i predstavlja temelj na kojem se zasnivaju mnoge druge demografske

¹ Vidjeti više: Vukotić Veselin, „Demografske megapromjene”, *Zbornik radova sa naučnog skupa „Stanovništvo i razvoj”*, Centar za ekonomska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd, 2012, str. 11–19, ISBN 978–86–7093–140–4.

² *Ibid.*, str. 13.

analize. Analiza starosne strukture ukazuje na razvoj neke populacije tokom dužeg vremenskog razdoblja i na jednoj strani posljedica je trendova u kretanju nataliteta, mortaliteta i migratornih tendencija, ali istovremeno ima povratno uticaj na navedene i mnoge druge demografske pokazatelje

Starosna struktura u radu će biti analizirana kroz praćenje promjena u starosnoj strukturi preko udjela pojedinih starosnih kategorija imaju u ukupnoj populaciji (relativni brojevi). Analiziraće se i promjene u starosnoj strukturi preko najznačajnijih pokazatelja demografskog starenja. To su koeficijenti koji se dobijaju stavljanjem u odnos pokazatelja udjela ili broja stanovnika u pojedinoj starosnoj grupi u odnosu na udjele ili broj stanovnika u drugim starosnim kategorijama. Najčešće korišćen pokazatelj je tzv. indeks starenja, koji se dobija stavljanjem u odnos broja stanovnika u najvećoj starosnoj kategoriji (najstarije stanovništvo: 65+), sa brojem stanovnika u najmlađoj starosnoj kategoriji (0–14 godina). Tu je i indeks zavisnosti koji se računa stavljanjem u odnos ukupnog broja stanovnika u „izdržavanim” starosnim kategorijama (ukupni broj mladih 0–14 i starih 65 + stanovnika) i ukupnog broja radno sposobnih stanovnika (15–64 godine).

Rast srednjeg očekivanog trajanja života u jednoj populaciji, iako se vrlo često posmatra kao indikator rasta životnog standarda i kvaliteta zdravstvene zaštite, i u širem smislu se može tumačiti kao indikator na koji utiče i tehnološka razvijenost društva i mnoge druge dimenzije razvoja socijalnog okruženja. Povećanje srednjeg očekivanog trajanja života može ukazati i na tendencije u promjeni starosne strukture u jednoj zemlji.

U analizi starosne strukture stanovništva koriste se i srednje vrijednosti (prosječna i medijalna starost) koje se računaju shodno podacima o distribuciji stanovništva po pojedinim navršenim godinama starosti. Vrlo reprezentativna ilustracija starosne strukture stanovništva su i starosne piramide, grafički prikazi preko kojih se može prikazati distribucija stanovništva po pojedinim starosnim grupama i polu u određenom trenutku. Starosne piramide mogu se zasnivati na apsolutnim i relativnim pokazateljima, odnosno na broju i udjelima pojedinih starosnih kategorija u ukupnoj ženskoj i muškoj populaciji. To omogućava komparacije kako različitih populacija, tako i poređenje kroz vrijeme. Oblik starosne piramide ukazuje na određene tipove starosne strukture. Određeni tip starosne strukture populacije karakteriše različite faze demografskog razvoja populacije. U demografiji postoje tri osnovna tipa starosne strukture: progresivni, stacionarni i regresivni. Progresivnu ili ekspanzivnu starosnu strukturu karakteriše visok udio djece i mlađih starosnih kategorija u ukupnoj strukturi populacije, visoke stope nataliteta i niske stope mortaliteta. To je karakteristika mladih populacija. Starosna piramida ima široku osnovicu i oštar vrh.

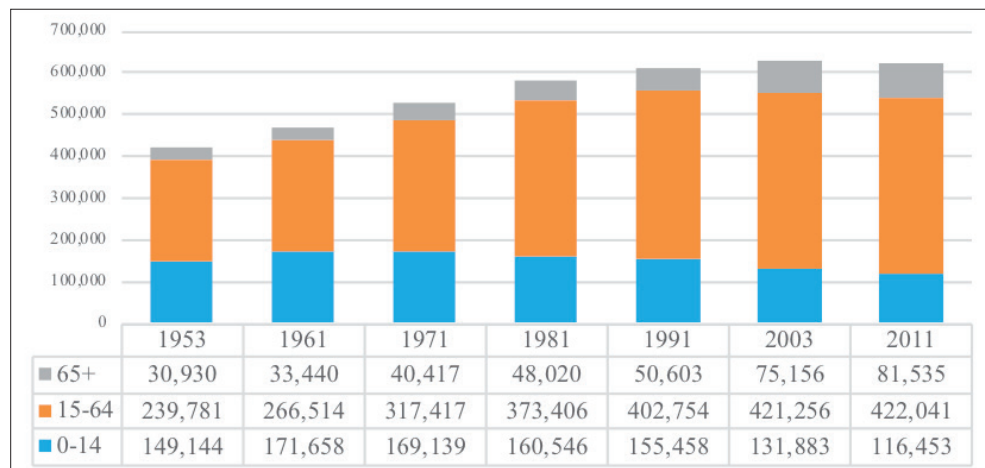
Stacionarni, odnosno stagnantni tip starosne strukture odgovara populacijama u kojima su stope mortaliteta i nataliteta izjednačene, što dovodi do nižeg udjela mlađih starosnih kategorija u ukupnoj populaciji i sužavanja osnovice populacione piramide, odnosno umjerenog udjela djece u ukupnoj populaciji. Tendencija smanjenja stopa nataliteta i rasta stopa mortaliteta vodi smanjenju stope prirodnog priraštaja. Starosna piramida ovakvih populacija poprima oblik košnice. Regresivni, odnosno kontrakcioni tip starosne strukture postoji kod populacija sa izuzetno niskim učešćem mlađih starosnih grupa u populaciji. To se dešava usljed opadajućih stopa fertiliteta. Tendencija smanjenja stopa nataliteta i rasta stopa mortaliteta vodi nultom i negativnom prirodnom priraštaju, što dovodi do procesa depopulacije i inverzije starosne strukture. Starosne piramide postaju uže u bazi u odnosu na središnji dio i podsjećaju na urnu. Naravno, realna situacija i stvarni oblik starosnih piramida su drugačiji u odnosu na ova tri teorijska modela, međutim komparativna analiza starosnih piramida populacije kroz vrijeme ukazuje na dugoročne tendencije u promjenama starosne strukture određene populacije.

Starosna struktura crnogorske populacije će u radu biti analizirana i kroz prizmu teritorijalne distribucije, odnosno razlika u starosnoj strukturi populacije koja živi u sjevernom, centralnom i južnom dijelu Crne Gore, odnosno po opštinama.

2. Starosna struktura crnogorske populacije u drugoj polovini 20. vijeka

Analiza starosne strukture crnogorske populacije nakon Drugog svjetskog rata ukazuje da starenje stanovništva postaje evidentno u posljednje tri decenije. Prosječna starost crnogorske populacije je sa oko 27 godina na popisu 1953. godine porasla na 32,7 godina 1991. godine. Shodno podacima iz popisa održanog 2011. godine, prosječna starost u Crnoj Gori iznosila je 37,5 godina. Prosječna starost stanovništva je porasla u prethodne dvije decenije za otprilike onoliko koliko je porasla tokom četiri decenije nakon Drugog svjetskog rata. Niske stope fertiliteta tokom posljednje tri decenije rezultirale su činjenicom da udio najniže starosne populacione grupe (0–14 godina) 2011. godine bio gotovo dvostruko manji u odnosu na rane šezdesete godine prošlog vijeka (2011. godine udio starosne grupe 0–14 godina bio je 18,78% u odnosu na 36,4% 1961. godine). Udio populacije o 0–14 godina je u periodu 1991–2011. godine bilježio negativne stope rasta — u prosjeku je opadao 1,5% godišnje.

Grafik 1. Broj stanovnika Crne Gore po velikim starosnim grupama (1953–2011)

Izvor: MONSTAT³

Podaci za period 1953–1981. — Penev, G. (2009). „Demografski trendovi u Crnoj Gori od sredine 20. vijeka i perspektive do 2050. godine, MONSTAT, Zavod za statistiku Crne Gore, str. 53; podaci za period 1991–2011. MONSTAT i kalkulacija autorke.

Treba dodati činjenicu da je udio populacije starije od 65 godina skoro udvostručen u odnosu na period nakon Drugog svjetskog rata (1953. godine je bio na nivou 7,7%, 1961. godine 7,1%, a 2011. godine 13,15%). Broj stanovnika u ovoj starosnoj kategoriji rastao je u prosjeku oko 2,7% u periodu 1991–2011. godina (sa 50.603 stanovnika, koliko je bilo starijih od 65 godina na popisu iz 1991, na 83.535 u 2011. godini).

Indeks starenja, koji se dobija stavljanjem u odnos broja osoba starijih od 65 godina u odnosu na 100 stanovnika mlađih od 15 godina, imao je tendenciju rasta u drugoj polovini 20. vijeka. U posljednje dvije decenije indeks starosti pokazuje da problem starenja stanovništva u Crnoj Gori postaje vrlo izražen. Tako je 2003. godine sa vrijednošću od 57 indeks starenja skoro udvostručen u odnosu na 1991. godinu kada je iznosio 33, dok je u 2011. godini iznosio je 70. Ipak, poređenjem sa nekim drugim zemljama iz regiona ili Evropske unije, starosna stuktura crnogorske populacije ukazuje na znatno povoljniju situaciju u Crnoj Gori. Shodno podacima Republičkog zavoda za statistiku Srbije, komparativni podatak za indeks starenja je za 2011. godinu iznosio 121,9.³

Srednje očekivano trajanje života na rođenju u Crnoj Gori je u 2011. godini bilo 76,1, što je niže u odnosu na Evropsku uniju gdje je srednje očekivano

³ Izvor podataka: <http://www.stat.gov.rs/> i <http://popis2011.stat.rs/>

Tabela 1. Struktura stanovništva u Crnoj Gori po velikim starosnim grupama (% učešće u ukupnoj populaciji) i indikatori demografske starosti 1953–2011

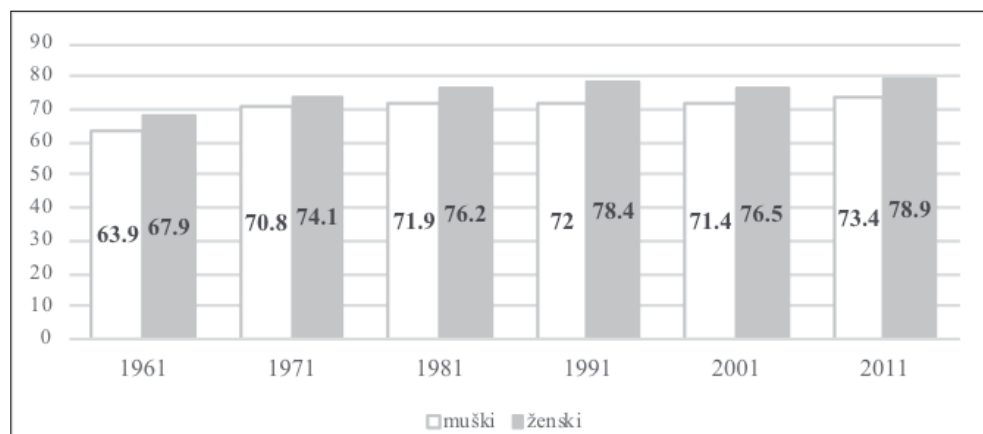
Popisna godina	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2003.	2011.
0–14	35,5	36,4	32,1	27,6	25,5	21,0	18,78
15–64	57,1	56,5	60,2	64,2	66,2	67,0	68,07
65 +	7,4	7,1	7,7	8,3	8,3	12,0	13,15
80 +	1,4	1,5	1,6	1,6	1,8	1,6	2,50
Prosječna starost	27,4	27,5	28,9	30,7	32,7	35,8	37,5
Medijalna starost (god.)	21,7	22,8	23,8	26,7	30,1	34,2	36,0
Indeks starenja ¹	21	19	24	30	32,55	58,18	66,8

Izvor: MONSTAT

* Indeks starenja se računa kao broj osoba starijih od 65 godina u odnosu na 100 stanovnika mlađih od 15 godina. Podaci za period 1953–1981. preuzeti iz studije MONSTAT-a: Penev, G. (2009), „Demografski trendovi u Crnoj Gori od sredine 20. vijeka i perspektive do 2050. godine, str. 53; podaci za period 1991–2011: kalkulacija autorke na bazi podataka MONSTAT-a.

trajanje života bilo 80,2⁴. Srednje očekivano trajanje života raslo je tokom druge polovine 20. vijeka, što ukazuje na rast životnog standarda i posmatra se kao poželjna tendencija, ali dugoročno doprinosi pomjeranju starosne strukture populacije ka rastu udjela starijih starosnih populacionih grupa.

Grafik 2. Srednje očekivano trajanje života u Crnoj Gori (1961–2011)
(Poređenja radi, komparativni podatak o srednjem očekivanom trajanju života na nivou Evropske unije u 2011. godini je iznosio 80,2 godine.)

Izvor: MONSTAT

⁴ Izvor podataka: EUROSTAT i MONSTAT

3. Promjena starosne strukture crnogorske populacije u periodu 1991–2011.

Analiza podataka sa popisa 1991, 2003. i 2011. godine ukazuje na značajne promjene u starosnoj strukturi stanovništva Crne Gore u posljednjih skoro četrdeset godina, koje su se uglavnom odvijale u smjeru demografskog starenja i povećanja udjela starijih starosnih kategorija, u smanjenju udjela mladih.

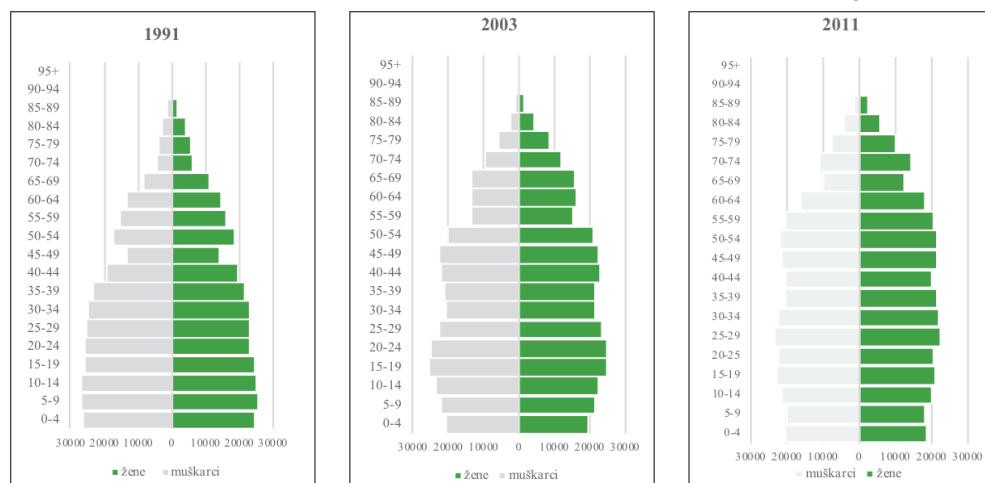
Starosna piramida crnogorskog stanovništva za 1991. godinu ukazuje na stacionarni tip populacije, koji karakterišu izjednačene stope nataliteta i mortaliteta, ali za koji se ne može reći da visokim udjelom mladog stanovništva. Na starosnoj piramidi iz 1991. godine već je evidentna tendencija ka transformaciji piramide u regresivnu. Baza piramide (starosna grupa 0–4 godine) je uža u odnosu na sljedeću starosnu grupu koja je najširi dio starosne piramide. Evidentan usjek se odnosi na populaciju 45–49 godina, što je direktna posljedica smanjenog nataliteta tokom Drugog svjetskog rata.

Starosna piramida koja se odnosi na 2003. godinu ima značajno užu bazu i ukazuje na starenje populacije. Ova starosna piramida, poput starosne piramide za 1991. godinu, utoliko ima više karakteristika koje ukazuju na regresivan tip starosne strukture, ali neke značajne odrednice i dalje odgovaraju karakteristikama stacionarne populacije. I dalje su djelovi piramide koji se odnose na sredovječnu populaciju (mlađu i stariju) prilično jednaki. Suženi dio piramide koji se odnosi na populaciju rođenu tokom Drugog svjetskog rata pomjerio se ka vrhu piramide i na neki način uklopio u prirodne tendencije smanjenja populacije. Ono što je evidentno na starosnoj piramidi za 2003. godinu je blago udubljenje u starosnim grupama između 30 i 40 godina koje je rezultat migratornih kretanja koja su bila izraženija na cijeloj teritoriji bivše Jugoslavije tokom devedesetih godina. Evidentna je i izražena asimetrija piramide, posebno u gornjim djelovima. Ona se odnosi na razlike u stopama mortaliteta između ženske i muške populacije. Iako postoji prirodna razlika u stopama smrtnosti između žena i muškaraca, izraženija asimetrija je rezultat specifičnih društvenih okolnosti i ratova tokom prve polovine dvadesetog vijeka.

Starosna piramida za 2011. godinu ukazuje na dalje sužavanje osnovice piramide, odnosno smanjenje populacije u najmlađim starosnim grupama i širenje dijela piramide koji se odnosi na sredovječno i starije stanovništvo. Evidentni usjek se odnosi na populaciju dobi 20–24 godine, što odgovara generaciji rođenoj početkom kriznih devedesetih godina. Drugi, najizraženiji, usjek odnosi se na populaciju od 65 godina rođenu tokom Drugog svjetskog rata. Bazni slojevi piramide (starosne grupe 0–10 godina starosti) su uži u odnosu na slojeve

piramide koji odgovaraju starijim starosnim grupama populacije, što ukazuje na dugoročnu tendenciju starenja stanovništva. Ako se dugoročne tendencije u promjeni starosne strukture stanovništva evidentne kroz promjene izgleda populacionih piramida uporede sa podacima o broju živorođene djece i stopama nataliteta u Crnoj Gori u periodu nakon posljednjeg popisa koji je održan 2011. godine, nema „ohrabrujućih” podatak u smislu promjene trendova. Uz pretpostavku da migracione tendencije ne dovedu do turbulentnih promjena, podaci o prirodnom kretanju stanovništva ukazuju da će se dugoročne tendencije ka starenju populacije nastaviti i u tekućoj dekadi.

Grifik 3. Starosne piramide stanovništva Crne Gore za 1991, 2003. i 2011. godinu

Izvor: MONSTAT

Analiza podataka o broju stanovnika grupisanih u petogodišnje starosne grupe ukazuje da je u periodu 1991–2011. smanjen broj stanovnika u svim starosnim grupama do 40 godina i iznad 90 godina, dok je broj stanovnika u grupama između 40 i 90 godina rastao. Analiza stopa rasta, odnosno smanjenja broja stanovnika po petogodišnjim starosnim kategorijama ukazuje da je naj-intenzivnije smanjenje broja djece (do 14 godina starosti) sa smanjenjem broja stanovnika u ove tri starosne grupe na nivou od preko 23%, što je posljedica pada stopa nataliteta u posljednjim decenijama.

Ukoliko se podaci o broju stanovnika analiziraju preko podataka o procentualnom učešću muškaraca i žena grupisanih po petogodišnjim starosnim grupama u ukupnom broju stanovnika za tri popisne godine 1991, 2003. i 2011. godinu i praćenje dinamike promjena tih udjela, uočićemo da se tendencija starenja stanovništva ogleda i u smanjenju procentualnog učešća djece i mlađeg

Tabela 2. Ukupan broj stanovnika u Crnoj Gori po petogodišnjim starosnim grupama (1991, 2003. i 2011.) i dinamika promjena u periodu 1991–2011.

<i>Starosna grupa</i>	<i>1991.</i>	<i>2003.</i>	<i>2011.</i>	<i>Apsolutni rast broja stanovnika (1991–2011)</i>	<i>Stopa rasta u starosnoj grupi</i>
0–4	50.708	39.671	38.950	-11.758	-23,2%
5–9	52.413	42.576	38.430	-13.983	-26,7%
10–14	52.337	45.214	41.371	-10.966	-21,0%
15–19	50.782	49.387	44.093	-6.689	-13,2%
20–24	48.869	48.963	42.816	-6.053	-12,4%
25–29	48.595	44.988	45.793	-2.802	-5,8%
30–34	47.810	41.528	44.495	-3.315	-6,9%
35–39	44.903	41.705	41.879	-3.024	-6,7%
40–44	39.175	44.175	40.496	1.321	3,4%
45–49	27.742	44.496	43.089	15.347	55,3%
50–54	35.675	40.436	43.613	7.938	22,3%
55–59	31.218	28.071	41.223	10.005	32,0%
60–64	27.985	29.233	34.196	6.211	22,2%
65–69	19.195	28.650	22.121	2.926	15,2%
70–74	10.608	21.240	25.141	14.533	137,0%
75–79	9.585	14.270	17.184	7.599	79,3%
80–84	6.706	6.613	10.021	3.315	49,4%
85–89	2.993	1.966	3.739	746	24,9%
90–94	1.159	1.087	885	-274	-23,6%
95 +	357	334	246	-111	-31,1%
Nepoznato	6.220	5.542	248	-5.972	-96,0%
Ukupno stanovnika	615.035	620.145	620.029	4994	0,8%

Izvor: MONSTAT

stanovništva, i u povećanju učešća sredovječnog i starijeg stanovništva u ukupnoj populaciji.

Ukoliko se podaci o procentualnoj starosnoj strukturi stanovništva za period 1991–2011. prikažu kroz piramidalni grafički prikaz, moći ćemo da ispratimo dinamiku promjena procentualnog učešća petogodišnjih starosnih grupa u ukupnoj populaciji u Crnoj Gori po polovima. Tako dobijamo još jasniju sliku dugoročnih tendencija u starosnoj strukturi.

Na grafiku br. 4 je na lijevoj strani vertikalne ose prikazano procentualno učešće muške populacije grupisane u petogodišnje starosne grupe, a na lijevoj

Tabela 3. Učešće muškog i ženskog stanovništva po petogodišnjim starosnim grupama u ukupnoj populaciji u Crnoj Gori u periodu od 1991. do 2011. godine

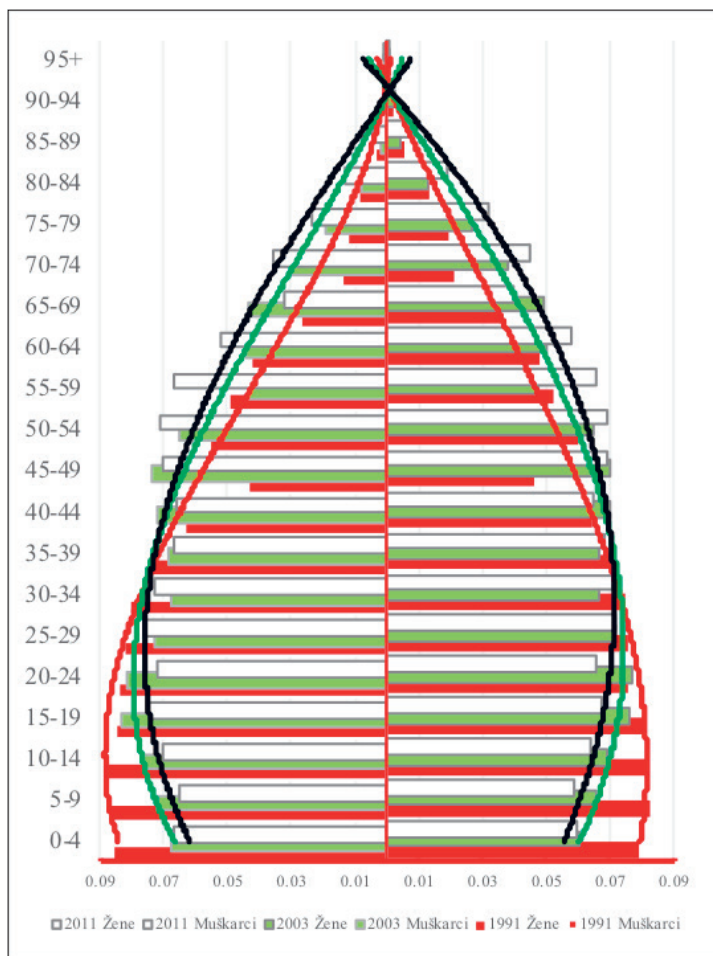
	1991.			2003.			2011.		
	<i>muškarci</i>	<i>žene</i>	<i>ukupno</i>	<i>muškarci</i>	<i>žene</i>	<i>ukupno</i>	<i>muškarci</i>	<i>žene</i>	<i>ukupno</i>
0–4	8.55%	7.94%	8.24%	6.74%	6.07%	6.40%	6.65%	5.92%	6.28%
5–9	8.76%	8.29%	8.52%	7.19%	6.55%	6.87%	6.54%	5.87%	6.20%
10–14	8.82%	8.20%	8.51%	7.66%	6.93%	7.29%	6.98%	6.37%	6.67%
15–19	8.46%	8.05%	8.26%	8.32%	7.62%	7.96%	7.45%	6.78%	7.11%
20–24	8.36%	7.53%	7.95%	8.12%	7.68%	7.90%	7.21%	6.61%	6.91%
25–29	8.26%	7.55%	7.90%	7.32%	7.19%	7.25%	7.61%	7.17%	7.39%
30–34	8.05%	7.50%	7.77%	6.74%	6.66%	6.70%	7.25%	7.11%	7.18%
35–39	7.56%	7.05%	7.30%	6.81%	6.64%	6.73%	6.70%	6.81%	6.75%
40–44	6.33%	6.41%	6.37%	7.23%	7.02%	7.12%	6.58%	6.49%	6.53%
45–49	4.36%	4.66%	4.51%	7.37%	6.99%	7.18%	6.99%	6.91%	6.95%
50–54	5.58%	6.02%	5.80%	6.52%	6.52%	6.52%	7.12%	6.95%	7.03%
55–59	4.94%	5.21%	5.08%	4.32%	4.73%	4.53%	6.70%	6.60%	6.65%
60–64	4.29%	4.81%	4.55%	4.39%	5.03%	4.71%	5.21%	5.82%	5.52%
65–69	2.68%	3.56%	3.12%	4.33%	4.90%	4.62%	3.19%	3.93%	3.57%
70–74	1.37%	2.08%	1.72%	3.06%	3.78%	3.43%	3.56%	4.54%	4.05%
75–79	1.19%	1.92%	1.56%	1.90%	2.69%	2.30%	2.37%	3.17%	2.77%
80–84	0.88%	1.30%	1.09%	0.82%	1.31%	1.07%	1.32%	1.90%	1.62%
85–89	0.40%	0.58%	0.49%	0.21%	0.42%	0.32%	0.43%	0.77%	0.60%
90–94	0.14%	0.24%	0.19%	0.12%	0.23%	0.18%	0.09%	0.19%	0.14%
95 +	0.05%	0.07%	0.06%	0.04%	0.07%	0.05%	0.02%	0.05%	0.04%
Nepoznato	0.99%	1.03%	1.01%	0.79%	1.00%	0.89%	0.03%	0.05%	0.04%
Ukupno	305931	309104	615035	305225	314920	620145	306236	313793	620029

Izvor: MONSTAT

strani procentualno učešće ženske populacije, takođe po petogodištima za 1991. godinu (crveni stubići), 2003. godinu (zeleni stubići) i 2011. godinu (sivi stubići). Potom je za svaku od ovih vremenskih tačaka povučena trend linija (crvena za 1991, zelena za 2003. i crna za 2011. godinu),⁵ isključivo sa ciljem uočavanja karakterističnih promjena oblika na ovaj način definisane starosne piramide kroz vrijeme. Već utvrđena tendencija dugoročnog demografskog starenja

⁵ Koristeći program Excel iz Microsoft Office paketa — polinomski trend.

Grafik 4. Dinamika promjena starosne strukture stanovništva u Crnoj Gori po polu 1991–2011 — piramidalni prikaz

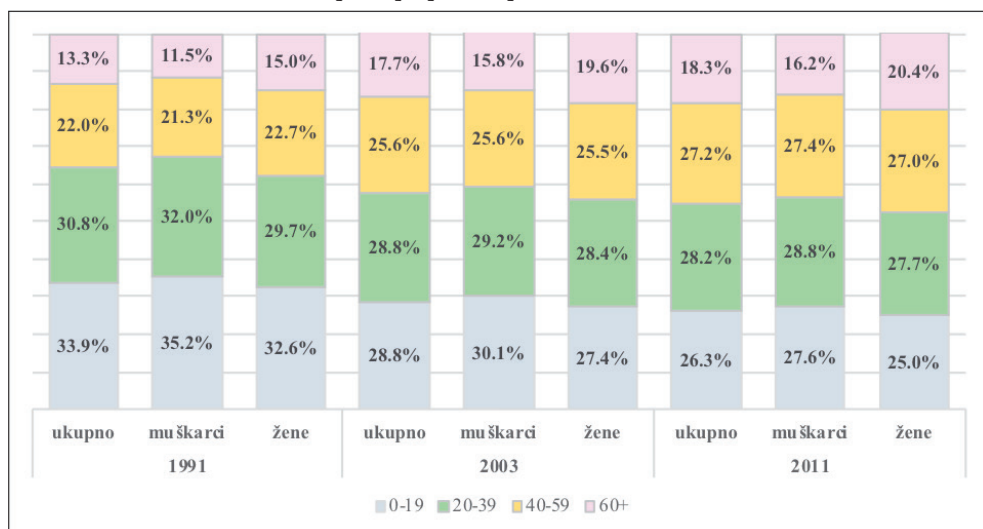

Izvor: MONSTAT

crnogorske populacije na ovaj način postaje i vizuelno mnogo izraženija. Sa grafičari u nastavku je jasna tendencija sužavanja baze starosne piramide i širenja piramide ka starijim starosnim populacionim grupama.

Vrlo jasnu sliku demografskog starenja crnogorske populacije možemo dobiti i kroz prikaz starosne strukture stanovništva preko učešća većih starosnih grupa u ukupnoj populaciji. Tako grupisani podaci o starosti stanovništva pokazuju da je udio stanovništva starijeg od 60 godina porastao sa 13,3% na čak 18,3% u 2011. u odnosu na 1991. Pritom analiza odnosa u udjelima velikih starosnih grupa po polovima ukazuje na veći broj muškaraca u odnosu na broj

Grafik 5. Struktura stanovništva Crne Gore po velikim starosnim grupama (ukupno i po polu) u periodu 1991–2011.

Izvor: MONSTAT

žena u mlađim starosnim grupama (0–19) i (20–39)⁶, dok je u starosnoj grupi preko 60 godina veći broj žena i on se povećao u periodu 1991–2011.

Problem starenja stanovništva ima, pored ostalog, i svoje ekonomske posljedice jer djeca (mlađa od 14 godina) i stariji — grupa stanovništva (65 i više godina) po pravilu ne učestvuju u stvaranju nove vrijednosti u jednoj ekonomiji i čine „izdražavano stanovništvo”. Pritom mnogo veći problem, koji je doveo do pritiska na penzioni sistem u mnogim razvijenim zemljama, jeste rast učešća starog stanovništva u ukupnoj populaciji. Demografski indikator koji ukazuje na postojanje ovog problema i njegov značaj je tzv. koeficijent zavisnosti, kojim se mjeri „opterećenost radnog kontingenta (15–64) mladim (pregradnim) i staračkim (postradnim) stranovništvom. Koeficijenti zavisnosti pokazuju u

⁶ Podaci o polnoj strukturi novorođenčadi ukazuju na dominaciju muškog pola, pri čemu je Crna Gora, shodno podacima Populacionog fonda Ujedinjenih nacija UNFPA, među 10 zemalja sa najvećim odnosom muške u odnosu na žensku novorođenčad — u periodu 2009–2013, na svakih 100 novorođenih djevojčica rođeno je 109 dječaka. Ovo je prepoznato na globalnom nivou kao posljedica (zlo) upotrebe abortusa u prevenciji rađanja djece (ne)željenog pola i smatra se prvenstveno uticajem tradicije. Shodno podacima UNFPA, više novorođenih dječaka u odnosu na djevojčice u odnosu na Crnu Goru postoji u Kini, Azerbejdžanu, Jermeniji, Vijetnamu, Indiji, sjeverozapadu Makedonije, a na istoj listi su još i Albanija, Gruzija i Singapur (<http://www.unfpa.org/gender-biased-sex-selection>).

Tabela 4. Koeficijenti zavisnosti stanovništva Crne Gore u periodu od 1991. do 2011. godine

Koeficijenti zavisnosti	1991.			2003.			2011.		
	ukupno	muškarci	žene	ukupno	muškarci	žene	ukupno	muškarci	žene
Koeficijent zavisnosti mladog stanovništva	38.69	39.91	37.47	30.86	32.16	29.59	28.16	29.31	27.01
Koeficijent zavisnosti starog stanovništva	12.99	10.55	15.42	17.96	15.61	20.27	18.81	15.98	21.65
Koeficijent ukupne starosne zavisnosti	51.68	50.46	52.88	48.82	47.77	49.86	46.97	45.29	48.66

Izvor: MONSTAT

kojoj mjeri je radni kontingent kao demografski okvir iz kog se formira glavnina aktivnog stanovništva stvarno iskorišćen kao radna snaga.”⁷

Koeficijent ukupne zavisnosti mjeri koliko u jednoj zemlji ima stanovnika starosti 0–14 godina (mladih) i stanovnika sa 65 i više godina (starih) na 100 radno sposobnih stanovnika (15–64 godine starosti). Njegov integralni dio čine dvije komponente — koeficijent zavisnosti mladog stanovništva (broj stanovnika od 0–14 starosti na 100 stanovnika starosti 15–64 godine) i koeficijent zavisnosti starog stanovništva (broj stanovnika sa 65 i više godina na 100 stanovnika starosti 15–64 godine).

Podaci pokazuju da je koeficijent ukupne zavisnosti u Crnoj Gori u periodu 1991–2011. opadao — sa 51,7 koliko je iznosio 1991. godine na 47 koliko je iznosio 2011. Međutim analiza njegove strukture ukazuje na smanjenje koeficijenta zavisnosti mladog stanovništva sa 38,69 u 1991, na 28,16 u 2011, što je posljedica smanjenja broja djece i mladih izazvanog manjim stopama fertiliteta i nataliteta. Na drugoj strani, koeficijent zavisnosti starije populacije raste sa 13 iz 1991. na 18,8 u 2011, što je posljedica rasta broja starih u Crnoj Gori u periodu 1991–2011. Divergentno kretanje ove dvije komponente koeficijenta zavisnosti ukazuje na nepovoljan demografski trend rasta opterećenja radno sposobnog stanovništva usljed demografskog starenja populacije.

⁷ Autorski tim MONSTAT i ISSP (2014) „Projekcije stanovništva Crne Gore do 2060. godine sa strukturnom analizom stanovništva Crne Gore”, MONSTAT, Podgorica, 2014, str. 56.

U Crnoj Gori je koeficijent ukupne zavisnosti, odnosno odnos između ukupnog broja mladih (0–14) i starih (65 +) i broja stanovnika radno sposobnog uzrasta u periodu od 1991. do 2011. opadao. U 1991. godini je koeficijent iznosio 51,7, što znači da je na 100 stanovnika u radno sposobnom uzrastu dolazilo 51,7 mladih i starih stanovnika. Kao rezultat većeg smanjenja učešća broja mladog u odnosu na broj starog stanovništva, ukupan koeficijent se smanjivao, tako da je u 2003. godini iznosio 48,8, dok je u 2011. bio na nivou od 47,0.

4. Razlike u starosnoj strukturi crnogorske populacije po regionima

Smanjenje nataliteta i starenje stanovništva su trendovi koji karakterišu demografska kretanja u sva tri crnogorska regiona — južnom, centralnom i sjevernom. Niske stope fertiliteta i pad nataliteta uslovljeni manjim brojem novorođenčadi u posljednje tri decenije dovele su do manjeg udjela djece u populaciji. Razlike u starosnoj strukturi između regiona su pored prirodnih kretanja stanovništva pod jakim uticajem migratornih kretanja ka centralnom regionu, koja vrlo značajno mijenjaju demografsku sliku Crne Gore. U toku posljednje tri decenije evidentni su trendovi iseljavanja stanovništva, posebno iz sjeverne regije ka centralnom regionu (posebno Podgorici) i opštinama u južnom regionu, ali i emigracija ka inostranstvu. Migracije nijesu predmet analize u ovom radu, sem kao jedna od vrlo važnih odrednica promjena starosne strukture i regionalnih razlika u starosnoj strukturi crnogorske populacije, pa se nećemo time detaljnije baviti.

Razlike između tri crnogorska regiona izražene su kako u smislu demografskih, tako i ekonomskih, socijalnih, prirodnih, resursnih i drugih obilježja. „U ekonomskom smislu sjeverna regija je najnerazvijenija, što uslovljava i negativna demografska kretanja u toj oblasti. Iako sjeverna regija zauzima više od 50% teritorije Crne Gore, u cijelom regionu živi samo 28,68% cjelokupne populacije, dok sama Podgorica obuhvata isto toliko. Broj stanovništva glavnog grada je i dalje u porastu zbog priliva mladog stanovništva iz druga dva regiona, posebno sjevernog. Razlog tome jeste privredna stagnacija gradova na sjeveru. Trend depopulacije sjevernog regiona posljedica je negativnog migracijskog salda, ali i negativnim prirodnim priraštajem. Broj umrlih u većini opština na sjeveru dominira nad brojem rođenih, što se može pripisati odlivu mladog stanovništva i demografskom starenju.”⁸

Povećanje prosječne starosti karakteriše sva tri crnogorska regiona i na osnovu podataka se može zaključiti da je taj trend zahvatio prvo južni region (1991.

⁸ *Ibid.*, str. 47.

Tabela 5. Indikatori starosne strukture po regionima Crne Gore (1991–2011)

	1991.			2003.			2011.		
	<i>Južni region</i>	<i>Centralni region</i>	<i>Sjeverni region</i>	<i>Južni region</i>	<i>Centralni region</i>	<i>Sjeverni region</i>	<i>Južni region</i>	<i>Centralni region</i>	<i>Sjeverni region</i>
Prosječna starost	32.7			35.8			37.5		
	32.98	31.97	31.04	36.71	35.01	35.08	37.29	36.06	38.39
Indeks starenja	32.55			58.18			66.8		
	39.06	31.62	29.97	66.84	53.91	58.36	75.12	61.15	69.70
Udio stanovništva sa 65 i više godina	8.3			12.0			13.15		
	9.49	7.99	7.97	12.82	11.27	12.65	13.36	11.87	13.89
Koeficijent ukupne starosne zavisnosti	51.68			48.82			46.97		
	51.13	49.72	52.95	47.1	47.37	52.32	51.1	45.46	45.22
Koeficijent zavisnosti mladog stanovništva	38.69			30.86			28.16		
	36.77	37.77	40.74	28.23	30.78	33.04	30.11	28.21	25.82
Koeficijent zavisnosti starog stanovništva	12.99			17.96			18.81		
	14.36	11.94	12.21	18.87	16.59	19.28	20.99	17.25	19.4

Izvor: MONSTAT

i 2003. godina), dok podaci sa posljednjeg popisa održanog 2011. godine ukazuju na intenzivno starenje u sjevernoj regiji, što je dijelom i rezultat već spomenutih migratornih kretanja. Ukoliko se uporedi prosječna starost u pojedinim regionima sa vrijednošću prosječne starosti na nivou Crne Gore, onda je u 1991. i 2003. godini prosječna starost u južnom dijelu Crne Gore bila iznad generalnog projekta, dok je 2011. godine jedino prosječna starost u sjevernom regionu iznad prosjeka. Razlog tome je, sem pada stopa nataliteta i fertiliteta, i u već spomenutim izraženim trendovima emigracije stanovništva sa sjevera. Ipak, opština Rožaje je, shodno podacima iz 2011. godine, crnogorska opština sa najmlađom populacijom i prosječnom starošću od 31,7 godina.

Analiza prosječne starosti po opštinama ukazuje na postojanje korelacije između prosječne starosti i nivoa ekonomske razvijenosti opštine, odnosno da starija populacija karakteriše opštine u kojima privredna aktivnost stagnira.⁹

Analiza svih indikatora demografskog starenja ide u prilog tvrdnji da je problem starenja stanovništva najviše izražen u sjevernom dijelu Crne Gore. Tako i podaci o indeksu starenja ukazuju na izraženije tendencije starenja stanovništva

⁹ Ovo može biti predmet posebne empirijske analize koja nije predmet pažnje autorke u ovom radu.

Grafik 6. Proječna starost stanovništva u opštinama u Crnoj Gori (2011. godina)

Izvor: MONSTAT

u sjevernom dijelu Crne Gore. Indeks starenja je u periodu 1991–2011. godine u sjevernom dijelu Crne Gore više nego udvostručen i porastao sa 29,97 na 69,70.

Stopa učešća stanovništva starijeg od 65 godina, prema podacima za 1991. i 2003. godinu, bila je najveća na Primorju, dok je 2011. godine bila najveća

upravo u sjevernom dijelu Crne Gore. Podaci o koeficijentima zavisnosti bilježe promjene u odnosima udjela mladih i starije populacije. Koeficijent zavisnosti mladog stanovništva je 1991. i 2003. godine bio najveći u sjevernoj regiji, dok je 2011. godinu najmanji, što je direktna posljedica značajnog smanjenja broja djece i mladih u odnosu na broj starih. Podaci za 2011. pokazuju da je najveći koeficijent zavisnosti djece u južnom regionu Crne Gore.

Koeficijent ukupne zavisnosti u svim regionima opada i dominantno je pod uticajem smanjenja koeficijenta zavisnosti djece, dok koeficijent zavisnosti starog stanovništva, usljed izraženog demografskog starenja raste stvarajući pritisak na održivost penzionog sistema zasnovanog na principu međugeneracijske solidarnosti i na održivost javnih finansija uopšte.

5. Zaključak

Analiza svih indikatora demografske starosti za period 1991–2011. ukazuje na postojanje problema intenzivnog starenja crnogoske populacije u posljednje gotovo četiri decenije. Prosječna starost u Crnoj Gori je sa oko 27 godina, koliko je iznosila 1953. godine, porasla na 32,7 godina u 1991, dok je 2011. godine iznosila 37,5 godina. Intenzivan rast prosječne starosti ukazuje na problem starenja, međutim ovi podaci su manje „zabrinjavajući” u poređenju sa podacima za npr. susjednu Srbiju u kojoj je prosječna starost za 2011. godinu bila na nivou 42,2 godine¹⁰. Ipak, dinamika i intenzitet promjena indikatora demografske starosti u Crnoj Gori, posebno u posljednjih 20–25 godina treba da budu mnogo više u fokusu pažnje naučne i stručne javnosti, imajući u vidu potencijalne posljedice koje ovakve tendencije mogu da izazovu.

Niske stope fertiliteta tokom posljednje tri decenije rezultirale su činjenicom da je udio najniže starosne populacione grupe (0–14 godina) 2011. godine bio gotovo dvostruko manji u odnosu na rane šezdesete godine prošlog vijeka (2011. godine udio starosne grupe 0–14 godina bio je 18,78% u odnosu na 36,4% 1961. godine). Niske stope nataliteta i smanjenje broja novorođenčadi doveli su do negativnih stopa rasta učešća populacije starosti 0–14 godina u ukupnom stanovništvu u periodu 1991–2011. godine. Procenat djece (0–14 godina starosti) u ukupnoj populaciji u Crnoj Gori je u prosjeku opadao po 1,5% godišnje.

Sve to je uslovalo da populaciona piramida koja prikazuje strukturu populacije grupisanu u petogodišnje starosne grupe, od oblika koji ukazuje na

¹⁰ Izvor: <http://popis2011.stat.rs/>

stacionarnu strukturu populacije poprimi oblik piramide koji ukazuje na regresivnu populaciju. Promjene oblika starosnih piramida u periodu 1991. do 2011. godine rezultat su stabilnog opadanja učešća djece i mladog stanovništva i rasta učešća sredovječnih i starijih stanovnika u ukupnoj populaciji. Ovakve promjene imaju vrlo značajne ekonomske i socijalne efekte i mijenjaju sveukupnost socijalnih odnosa u jednom društvu.

Problem starenja stanovništva ima, pored ostalog, svoje ekonomske posljedice jer djeca (mlađa od 14 godina) i stariji — grupa stanovništva (65 i više godina) po pravilu ne učestvuju u stvaranju nove vrijednosti u jednoj ekonomiji i čine „izdražavano stanovništvo”. Pritom mnogo veći problem jeste rast učešća starog stanovništva u ukupnoj populaciji, koji je preko pritisaka na penzioni sistem već doveo u pitanje održivost sistema javnih finansija. To je trend evidentan u Crnoj Gori u posljednjih desetak godina.

Podaci o starosnoj strukturi stanovništva u Crnoj Gori pokazuju da je udio stanovništva starijeg od 60 godina porastao sa 13,3% 1991. godine na čak 18,3% u 2011. Analiza odnosa u udjelima velikih starosnih grupa stanovništva po polovima ukazuje na veći broj muškaraca u odnosu na broj žena u mlađim starosnim grupama (0–19) i (20–39)¹¹, dok je u starosnoj grupi preko 60 godina veći broj žena i on se povećavao u periodu 1991–2011.

Razlika u naseljenosti crnogoske teritorije, i značajno manji broj stanovnika u sjevernom dijelu Crne Gore u odnosu na centralni i južni dio, ukazuje i na potrebu analize indikatora demografskog starenja kroz prizmu regionalnih razlika. Iako povećanje prosječne starosti karakteriše sva tri crnogorska regiona, empirijska analiza demografskih podataka pokazuje da je problem starenja najizraženiji u sjevernom dijelu zemlje. To je posljedica vrlo niskih stopa nataliteta, ali i intenzivnih migratornih kretanja, kako internih migracija ka centralnom i južnom dijelu zemlje, tako i intenzivnije emigracije stanovništva iz sjevernog dijela zemlje u inostranstvo.

¹¹ Podaci o polnoj strukturi novorođenčadi ukazuju na dominaciju muškog pola, pri čemu je Crna Gora, shodno podacima Populacionog fonda Ujedinjenih nacija UNFPA, među 10 zemalja sa najvećim odnosom muške u odnosu na žensku novorođenčad — u periodu 2009–2013. na svakih 100 novorođenih djevojčica rođeno je 109 dječaka. Ovo je prepoznato na globalnom nivou kao posljedica (zlo)upotrebe abortusa u prevenciji rađanja djece (ne)željenog pola, i smatra se prvenstveno uticajem tradicije. Shodno podacima UNFPA, više novorođenih dječaka u odnosu na djevojčice u odnosu na Crnu Goru postoji u Kini, Azerbejdžanu, Jermeniji, Vijetnamu, Indiji, sjeverozapadu Makedonije, a na istoj listi su još i Albanija, Gruzija i Singapur (<http://www.unfpa.org/gender-biased-sex-selection>)

Unajkrće, analiza empirijskih podataka o starosnoj strukturi stanovništva u Crnoj Gori u periodu 1991–2001. ukazala je na vrlo izražen problem starenja populacije. To je posljedica prirodnog kretanja stanovništva, odnosno niskih stopa nataliteta i mortaliteta u ovom periodu, ali i intenzivnih internih migracija unutar Crne Gore. To je dovelo do smanjenja učešća djece i mladih u ukupnoj populaciji. Tendencije u promjeni starosne strukture imaju povratni uticaj na prirodno kretanje stanovništva i u tom smislu vrlo značajno mijenjaju sve dimenzije demografske slike Crne Gore. Kako broj novorođenčadi i stopa nataliteta u Crnoj Gori u godinama poslije posljednjeg popisa i dalje stagniraju ili opadaju, tendencija starenja crnogorske populacije neće biti usporena i u periodu koji je pred nama, što treba da bude vrlo važna odrednica za donošenje odluka na svim nivoima u Crnoj Gori.

Literatura i web izvori

- [1] Baletić, Alica (1973), *Demografija — stanovništvo i ekonomski razvoj*, Informator, Zagreb.
- [2] Breznik Dušan (1984), *Demografija*, Naučna knjiga, Beograd.
- [3] Đurović, M. urednik (2010), *Crna Gora u XXI stoljeću — u eri kompetitivnosti*, CANU, Podgorica.
- [4] Franklin, Daniel; Andrews, John, ed. (2012), *Megachange — The World in 2050*, The Economist, London.
- [5] ISSP i MONSTAT (2014), *Projekcije stanovništva Crne Gore do 2060. godine sa strukturnom analizom stanovništva Crne Gore*, MONSTAT, Podgorica.
- [6] Penev, G. (2009), „Demografski trendovi u Crnoj Gori od sredine 20. vijeka i perspektive do 2050. Godine, MONSTAT, Zavod za statistiku Crne Gore.
- [7] Pjanić, Zoran (1957), *Problem stanovništva u ekonomskoj teoriji*, Nolit, Beograd.
- [8] Radović, Ljubica; Vukotić, Veselin (1983), *Stanovništvo Crne Gore*, Institut za društveno-ekonomska istraživanja, Titograd.
- [9] Vukotić Veselin e. d. (2012), „Stanovništvo i razvoj”, *Zbornik radova sa naučnog skupa „Stanovništvo i razvoj”*, Centar za ekonomska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd, 2012.
- [10] Vukotić, V. (1985), *Statistička analiza produktivnosti rada*, Univerzitetska riječ, Nikšić.
- [11] Vukotić, V. (2001), *Makroekonomski računi i modeli*, CID, Podgorica.
- [12] Vukotić, V. (2002), *Penzijske reforme i tržište kapitala u Crnoj Gori*, ISSP, Podgorica.
- [13] Vukotić, V. (2004), *Penzijske reforme kao novi potencijal ekonomskog rasta*, ISSP, Podgorica.
- [14] UDG (2014), Nacionalni naučno-istraživački projekat „Demografski trendovi, penziona reforma i analiza razvoja ljudskih resursa u Crnoj Gori”, UDG, Podgorica.
- [15] <http://www.issp.me>
- [16] <http://www.monstat.org>
- [17] <http://www.unfpa.org/>
- [18] <http://ec.europa.eu/eurostat>
- [19] <http://www.stat.gov.rs/>
- [20] <http://popis2011.stat.rs/>

Maja DRAKIĆ-GRGUR

CHANGES IN THE AGE STRUCTURE
OF THE POPULATION (1991–2011)

Summary

Author analyses age structure of population in Montenegro in period 1991–2011 in order to identify whether the process of demographic aging has become important feature of Montenegrin population in last three decade, similar to many developed countries of the West. The result of analysis showed that aging of Montenegrin population is intensively expressed in last two decades especially in the North. These trends are influenced by low natality rates and decreasing share of children and young population in age structure, however it has also been the result of migrations especially internal migrations within Montenegrin territory.

Key words: population, demographic trends, aging, population age structure, population pyramids